

Omtrent het decor “Grand bouquet”

Juliette Cabus-Maloteaux
Medewerkster van Keramis

Het is in 1841 dat Victor en Eugène Boch, zonen van Jean-François Boch, directeur van de Luxemburgse faïencerie gelegen in het gehucht “Septfontaines”, samen met hun schoonbroer Jean-Baptiste baron Nothomb, de site in Saint-Vaast in de provincie Henegouwen ontdekken en aankopen om daar een faïencerie op te starten. Die zal operationeel zijn op 30 september 1844 en de naam “Boch Frères Keramis” meekrijgen.

Vanaf 1847 wordt de kwaliteit van de Bochproducten officieel erkend op de “Exposition de l'Industrie nationale” waar de onderneming een gouden medaille krijgt voor haar faïence- en aardewerkstukken.

In 1851 kopen de gebroeders Boch de porseleinfabriek van Doornik die eigendom was van de Bettignies. Daardoor kwam het befaamd decor “Ronda” of “à la mouche” (met de vlieg) van Doornik, zelf afgeleid van Oosterse motieven, in het bezit van de faïencerie Boch Frères Keramis, onder de benaming “Grand bouquet”.

In 1855 krijgt de fabriek een medaille 1e klasse in Parijs. Deze beloning wordt vaak toegeschreven aan het decor “Grand bouquet” maar de firma stelde er ook stukken voor in aardewerk. Wat er ook van zij, een speciale stempel met vermelding van dit eerbetoon zal vanaf 1855 aangebracht worden op stukken met dit decor, en dat gedurende een tamelijk lange periode.

Oorsprong van het decor “Grand bouquet”

Na de oprichting van de Nederlandse “Verenigde Oost-Indische Compagnie” in 1602 wordt in de lage landen massaal Chinees porselein ingevoerd. De enorme vraag naar dit porselein doet de Nederlandse faïencefabrikanten er toe besluiten die decors na te bootsen en de productie ervan op punt te stellen. Daardoor kwamen sommige van die decors uit het Verre Oosten in verschillende faïencefabrieken uit onze streken en in Frankrijk en Nederland terecht, en dus ook in de porseleinfabriek van Doornik.

De onderneming Peterinck uit Doornik nam al vlug de compositie van het decor met vijf bloemenruikers over dat in Meissen (Duitsland) uitgewerkt werd: een grote bloemenruiker in het midden van het bord en vier kleinere takken of ruikers verdeeld over de boord. Die schikking wordt zowel op oude vormen met structuur in de boord als “Neuozier” of “Vieux rocaille” toegepast als op meer eenvoudige vormen met glatte ronde rand. Meerdere decors

van Oosterse inspiratie komen voor op oude vormen.

Het decor “Ronda” daarentegen is samengesteld uit drie of vier ruikers op de boord en een centrale ruiker in het midden. De voorstelling met vier ruikers is typisch Chinees. Op de oudere Rondastukken staan de vier ruikers op de boord in de vorm van een Grieks kruis (plusteken). Later komen ze voor in de vorm van een andreaskruis (letter x). Vier motieven op de vorm “Neuozier” zijn de aanleiding voor het decor “à la Mouche”: de “Bouquet chinois” (Chinese ruiker), de “Bouquet lié” (gebonden ruiker), het decor “à l'Oiseau et l'insecte” (de vogel en het insect) en het decor “à l'Oiseau butinant” (zoemende vogel). Die decors zijn allemaal samengesteld uit vier ruikers op de boord en de centrale grotere ruiker.

Op de “Chinese ruiker” zijn de drie klokjes duidelijk te onderscheiden, zowel in het centraal motief als op de boordmotieven. In het decor “vogel en insecten” vinden we twee vliegen terug. Het is meer dan waarschijnlijk dat die decors de voorlopers zijn van het decor “à la mouche” dat in de 18e eeuw “Frise” (fries, rand) genoemd werd. Klokjes, granaatappels en enkele bloemen of bladeren maken er al deel van uit¹.

Afb.1. Decor “à la mouche” in Doorniks porselein – 18e eeuw
(Collectie Juliette Cabus-Maloteaux)

Bij het decor “à la Mouche” lijkt de centrale ruiker sterk op die van “Ronda”: in het midden een soort basis van waaruit twee takken opschieten met verschillende soorten bloemen. In het midden komen stervormige bloemen voor. Boven in het motief, tussen twee takken, wordt een insect afgebeeld dat gewoonlijk als “mouche” (vlieg) bestempeld wordt. Het gaat

¹ BAYET *et al.* 2009.

waarschijnlijk om een eendagsvlieg, ook wel haft of meivlieg genoemd, met een romp die overgaat in twee staartdraden, en die leeft in vochtige gebieden. De basis van de ruiker, met enkele grassprietten of bladeren, verwijst naar de waterkant.

Zoals hiervoor al vermeld werd is dat decor bij het begin van de productie nog niet in gebruik, maar het resultaat van de evolutie van decors waarin vogels en insecten voorkomen (Afb.1).

Het decor “à la Mouche” bij Boch Frères Keramis La Louvière

De familie Boch, in 1851 eigenaar geworden van de fabriek aan de Quai des Salines in Doornik, vroeger van de Bettignies, zal het decor “à la Mouche” vanaf 1855 onder de naam “Grand bouquet” gebruiken. Het decor “Ronda” zal rond 1855-1860 ook in La Louvière verwerkt worden. Het is Charles Mouzin (Mettlach 1832 - La Louvière 1910), zoon van Henri Mouzin, die het in 1855² graveerde.

Als we het opzoekingswerk van Benjamin Louvet³ raadplegen, vinden we dat een plaat van het decor “Grand bouquet” gegraveerd werd door Emile Voituren; in het repertorium komt die voor onder het nummer 0330. Emile Voituren was tewerkgesteld als schilder en graveerder bij Boch van 1914 tot 1919. Hij heeft klassiekers als “Grand bouquet”, “Jardinière” en “Dames chinoises” gegraveerd of bijgewerkt. In dezelfde studie komen ook meerdere platen van dit decor voor die door Charles Mouzin gegraveerd werden.

Druktechniek op stukken in fijne faïence

Het is de techniek van *transfer printing* (druk door overdracht) die bij Boch op fijne faïence gebruikt wordt. Er wordt onderglazuur gedrukt. Het graveren op koperplaten is het aanvangsproces van deze druktechniek (Afb. 2)⁴.

Sinds eind 19e eeuw zette de faïencerie mechanische transfersystemen op punt om de productie op te drijven. Eerst waren het rotatiepersen die met cilindervormige platen werkten. De “rollen” (Afb. 3) of cilinders lieten toe om in één enkele draaibeweging verschillende drukoperaties uit te voeren, met alle fouten en onnauwkeurigheden die inherent aan het systeem waren.

² ANNALES DU CERCLE ARCHÉOLOGIQUE 1966, blz. 181.

Charles Mouzin begint bij Keramis in 1854, in 1873 werkt hij in Maubeuge (Frankrijk). Hij komt terug bij Keramis tussen 1879 en 1881. In 1910 sterft hij in La Louvière in het kasteel Tock, rue Albert Ier.

³ LOUVET 1989, blz. 60-62.

⁴ Wat de druktechniek van transfer bij Boch Frères Keramis betreft, verwijzen we naar COSYNS, BRAGARD 2008, blz. 249-250 ; LENGLEZ *et al.* 1998, blz. 18-21 ; LEFÈBVRE, THOMAS 1991, blz. 48-53.

Afb. 2 : koperplaat van het decor “Grand bouquet”
(Collectie van de Stad La Louvière)

Afb. 3. Drukcilinder
(Collectie Keramis – gift van de kinderen van Jean-Claude Cavenaile)

Mini-artikel n° 2, november 2018

Na andere testen kwamen de Murraymachines die drukten met een zuignap in zeer sterk syntetisch materiaal. Het volledig decor werd in één beweging door de nap opgenomen en daarna op de biscuit overgezet (Afb. 4).

Meerdere gegraveerde koperplaten worden bewaard bij het chalcographiefonds. Keramis bezit naast enkele rollen ook verchroomde platen. Die verschillende dragers tonen aan dat dit decor gedurende lange jaren geproduceerd werd, van 1855 tot in de jaren 1980.

Afb. 4 : gegraveerde verchroomde plaat
(Collectie van de Stad La Louvière)

Onderzoek van de evolutie van het decor “Grand bouquet” tijdens de productieperiode ervan

Hoewel het decor tamelijk stabiel blijft, een centrale ruiker met een vlieg erboven, aangevuld met vier ruikers en een randmotief, zullen in de loop der tijd veranderingen opduiken. De druktechnieken, de merken en de stempels zullen ook evolueren.

Ovale schotel (Afb.5)

Oudste voorwerp met een merk in blindstempel: *Boch Frères N° 3*; dit cursief merk werd vaak beschouwd als een merk dat uit Doornik kwam. Het werd evenwel meer dan eens waargenomen op stukken die in La Louvière gemaakt waren toen het Doorniks bedrijf nog niet door de familie Boch overgenomen was.

Afb. 5 : ovale handgeschilderde schotel (35 x 25 cm)
(Collectie Juliette Cabus-Maloteaux)

Deze schotel lijkt volledig handgeschilderd te zijn, de dikte van de blauwe glazuur is duidelijk merkbaar. De twee lijnen in de rand op de omtrek zijn niet altijd even breed alsof ze van de hand zijn van een minder bedreven schilder. Dit verschil zou er niet geweest zijn bij een gedrukt decor. De schikking van de ruikers op de bord in Grieks kruis verwijzen naar een oudere compositie, zoals al eerder vermeld werd. Dit alles doet er ons toe besluiten dat het hier gaat om één van de eerste producties van het decor “Grand bouquet”. Bovendien komen tussen de ruikers op de bord vier takjes voor, wat later niet meer het geval is.

Diep bord (Afb.6)

Voozien van de stempel “Grande banderole” (grote wimpel) Médaille d'or 1847 die tussen 1844 en 1855 gebruikt werd. Dit exemplaar kan dus gesitueerd worden toen de medaille 1e klasse op de tentoonstelling in Parijs in 1855 nog niet toegekend was.

Afb.6. Diep handgeschilderd bord (D. 24,2 cm / H. 3,5 cm)
(Collectie Keramis – Fonds Cabus-Maloteaux)

Zoals het voorgaand stuk lijkt ook dit bord handgeschilderd. Het randmotief is zo rudimentair dat het onmogelijk om een gedrukt decor vanaf een gravure kan gaan. De ruikers op de boord lijken op die van het vorig stuk maar zijn geplaatst in de vorm van een andreasruis. Hoewel de centrale ruiker overeenstemt met de criteria van het decor “Grand bouquet” is dit motief minder uitgewerkt dan wat we later zullen zien. Blauwe vlekken, vingersporen van nog natte verf, zijn zichtbaar in het randmotief. De vier ruikers op de boord wijzen in dezelfde richting.

Deze opmerkingen gelden voor de twee volgende borden die dezelfde stempel dragen: minder preciese afwerking van het randmotief. Ook enkele verschillen in het centraal decor vallen op, vooral wat de vlieg en sommige details in de bloemen betreft (Afb. 7-8).

Afb. 7. Diep handgeschilderd bord (D. 24,4 cm)
(Collectie Keramis – Fonds Cabus-Maloteaux)

Afb. 8. Diep handgeschilderd bord (D. 24,2 cm)
(Collectie Keramis – Fonds Cabus-Maloteaux)

Plat bord (Afb. 9)

Voor dit stuk werd bij het bakken de techniek *flowing blue*⁵ toegepast. De in de witte faïence uitgevloeiende blauwe kleur valt meteen op. Het decor is afkomstig van met een gegraveerde koperplaat gedrukte vignetten, die uitgeknipt en op de biscuit geplaatst werden. Ten bewijze de duidelijk zichtbare overlapping van het randmotief. In dit geval is de lijndikte van het motief gelijkmatig, in tegenstelling tot de drie vorige voorbeelden. De vier ruikers op de boord wijzen in dezelfde richting en zijn geplaatst volgens een andreaskruis. De gedrukte stempel op de achterzijde geeft “GRAND BOUQUET / BOCH FRÈRES / à KERAMIS / Med de 1e classe 1855” aan, stempel uit 1859. Onder dit merk komt een ovale blindstempel “Boch Frères /Keramis/5” voor, daterend uit 1860-1861. Het betreft een oud bord, de twee stempels stammen beslist uit dezelfde periode. Opvallend is ook de precisie van de tekening.

Afb. 9. Plat bord *flowing blue* (D. 23 cm)
(Collectie Keramis – Fonds Cabus-Maloteaux)

⁵ Dit procédé werd al rond 1770 door Josiah Wedgwood uitgewerkt en viel eind 19e eeuw zeer in de smaak bij de klanten. Het blauw kobaltddecor lijkt wel “ingedrongen” te zijn in de materie. Een beetje alsof de kleur doorgelopen zou zijn in de witte faïence, wat het stuk een warmer en hartelijker aspect geeft. Victor Boch droomde ervan om het fabrieksgeheim van die techniek te doorgronden. Hij trok op reis naar Staffordshire met één van zijn medewerkers om het mysterie te ontdekken. De geschiedenis verhaalt niet hoe ze de geheime formule in handen kregen, maar ze keerden terug naar La Louvière met de volgende kostbare informatie: “De kleur wordt in de email gesmolten door verdamping. Bij het bakken wordt naast de stukken een mengsel van loodchloride en kalkchloride geplaatst; het gasvormig chloor verspreidt zich door de warmte, doet de kleuren uitlopen, en het fameuze *flowing blue* ontstaat”.

Mini-artikel n° 2, november 2018

Plat bord (Afb. 10)

Dit bord draagt hetzelfde decor en dezelfde stempel maar werd op de normale manier gebakken.

Afb. 10. Plat normaal gebakken bord (D. 24,5 cm)
(Collectie Keramis – Fonds Cabus-Maloteaux)

Schoteltje (Afb. 11)

Het decor lijkt op het voorgaande, behalve dat het bovenste takje van de centrale ruiker maar twee klokjes heeft in plaats van drie. Voor elk voorwerp werd een eigen plaat gegraveerd, waardoor kleine verschillen ontstaan in het decor dat aangepast wordt aan de diameter en de grootte van het voorwerp (Afb.4). In dit geval werd de techniek *flowing blue* toegepast bij het bakken. Op de achterzijde een rechthoekige stempel “GRAND BOUQUET / BOCH F” uit 1859.

Kopje (Afb. 12)

Twee kleine ruikers (die voorkomen op de boord van borden), één op de voor- en achterzijde van het kopje. De overlapping van het randmotief is zichtbaar. Onderaan de tas is een klein rond gedrukt merk te zien, met daarin de letters BFK, de tekst “*made in Belgium*” en de letter E. Dit merk werd eind 18e tot begin 19e eeuw gebruikt.

Afb. 11. Schoteltje in *flowing blue* (D. 14 cm ; H. 2,7 cm)
(Collectie Keramis – Fonds Cabus-Maloteaux)

Afb. 12. Kopje met oudere stempel (D. 10,3 cm ; h. 5,3 cm)
(Collectie Keramis – Fonds Cabus-Maloteaux)

Twee kleine schoteltjes of onderkopjes (Afb. 13)

Hier twee identieke schoteltjes wat het decor betreft. Beide hebben een overlapping in het randmotief. Het gaat dus om een gedrukt motief van uitgeknipte vignetten. De blauwe kleurschakering is dezelfde voor de twee. In deze voorbeelden komen telkens drie klokjes voor. Het verschil zit hem in de stempel. Een bordje is getekend “GRAND BOUQUET / BOCH FRÈRES / à KERAMIS / Med de 1e classe 1855” en het ander heeft de zogenoemde laurierstempel en de naam van het decor “Grand bouquet”. Het eerste merk stamt uit 1855. Het tweede, rond met de laurierbladeren, het meest bekende en meest voorkomende van de faïencerie Boch Frères Keramis, wordt vaak aangepast aan de kleur van het decor. In dit geval is het decor “Grand bouquet” in het blauw, en de stempel is dus ook blauw. Die werd gebruikt tussen *circa* 1920 tot minstens in 1966. Hier valt dus de moeilijkheid op om de voorwerpen te dateren aan de hand van het merk of de stempel. We kunnen veronderstellen dat deze schoteltjes van rond 1930 zijn, de stempel 1855 werd toen nog gebruikt.

Afb. 13. Schoteltjes uit dezelfde periode, met verschillende stempels
 (D. 13,7 cm ; h. 2,4 cm / D. 13,8cm ; h. 2,5 cm)
 (Collectie Keramis – Fonds Cabus-Maloteaux)

Ovaalvormige schotel (Afb. 14)

Het betreft hier een gedrukt decor. Nochtans vertoont deze schotel nog niet gekende bijzonderheden: het centraal motief staat omgedraaid in spiegelbeeld. De bloemen en de aren staan links, terwijl ze in de andere voorbeelden rechts staan. In de boord wijzen de kleine ruikers naar elkaar, in tegenstelling tot de andere voorbeelden waar ze allemaal in dezelfde richting wijzen, in wijzerzin van een uurwerk. Achteraan staat de laurierstempel met “Grand Bouquet”, gebruikt van *circa* 1920 tot in de jaren 1960. Waarom die inversie? Misschien brengt het onderzoek van de gegraveerde platen uitkomst?

Mini-artikel n° 2, november 2018

Dit is geen uitzonderlijk geval, we hebben er tijdens ons onderzoek meerdere gezien, ook op rommelmarkten.

Afb. 14. Schotel met gekeerd centraal motief (L. 31,8 cm ; l. 22,3 cm)
(Collectie Keramis – Fonds Cabus-Maloteaux)

Onderkopje (Afb. 15)

Van recentere datum, het decor is nog identiek maar de blauwe kleur minder intens. Achteraan vinden we de kleine ronde stempel die rond *circa* 1963 kan gedateerd worden.

Ronde schotel (Afb. 16)

Ook uit de jaren 1960, lijkt dit voorwerp sterk op de vorige. Op te merken valt echter dat, hoewel de bloemen en de aren van de grote ruiker rechts staan, de vier ruikers in de boord naar elkaar wijzen.

Afb. 15. Onderkopje in minder intense blauwe kleur (D. 16,5 cm)
(Collectie Keramis – Fonds Cabus-Maloteaux)

Afb. 16. Schotel met naar elkaar wijzende ruikers in de boord (D. 20,2 cm ; h. 6,7 cm)
(Collectie Keramis – Fonds Cabus-Maloteaux)

Besluit

Het begin van de productie van het decor “Grand bouquet” bij Boch ligt rond 1850.

In 1855 krijgt de faïencerie op de tentoonstelling in Parijs de medaille 1^e klasse met dit decor. Daarna wordt op de serviezen een stempel aangebracht op de serviesdelen, stempel die herinnert aan die gebeurtenis en gedurende vele jaren zal gebruikt worden. Een voorwerp met die stempel stamt niet noodzakelijk uit 1855. Een geoefend oog zal het verschil kunnen merken qua drukprecisie en de intense blauwe kleur op oudere stukken. Het decor werd gebruikt op verschillende vormen, sommige al ouder dan andere.

Buiten het feit dat het in alle gevallen om transferdruk gaat (dat wil zeggen mits gebruik van een met gegraveerde plaat gedrukt papier), is er geen enkele aanwijzing over de gebruikte methode, steeds is er een overlapping van het randmotief, ongeacht het gebruikt drukmechanisme (gegraveerde platen of cilinders, of volledig transfer in één stap). In ieder geval wordt het randmotief steeds in fragmenten gedrukt.

Zeer gesmaakt in talrijke Belgische faïencefabrieken, maar ook in Frankrijk, wordt het decor geproduceerd in Saint-Amand-les-Eaux, Creil et Montereau, Sarreguemines, Moulin des Loups... In België vinden we het onder andere terug in de fabrieken van Nimy (Afb. 17) en bij Cappellemans in Jemmapes waar het de naam “Gros bouquet” meekrijgt (Afb. 18).

Afb. 17. Bord “Grand bouquet” Nimy
(Collectie Keramis – Fonds Cabus-Maloteaux)

Afb. 18. Bord “Gros bouquet” Cappellemans
(Collectie Keramis – Fonds Cabus-Maloteaux)

Na het eerste failliet in 1985 wordt het decor “Grand bouquet” niet meer in La Louvière gemaakt. Het wordt vervangen door het decor “Bleu de Tournay” (Doorniks blauw) maar de vlieg is verdwenen (Afb. 19).

Afb. 19. Bord “Bleu de Tournay” Royal Boch
(Collectie Keramis – Fonds Cabus-Maloteaux)

Bibliografie⁶

ANNALES DU CERCLE ARCHÉOLOGIQUE 1966

Boch Frères s.a. 1841-1966. in *Annales du Cercle Archéologique et Folklorique de La Louvière et du Centre*, t. III, 1966.

BAYET *et al.* 2009

Th. Bayet, Cl. Dumortier, P. Habets, *Porcelaine de Tournai, Chine et Chinoiserie*, Bruxelles, 2009.

COSYNS, BRAGARD 2008

E. Cosyns, L. Bragard, *Boch Frères Keramis, decors imprimés 1844-1870*, Battice, 2008.

LEFÈBVRE, THOMAS 1991

J. Lefèbvre, Th. Thomas (dir.), *150 ans de création et de tradition faïencières. Boch-Keramis, La Louvière. 1841-1991*, La Louvière, 1991.

LENGLEZ *et al.* 1998

M. Lenglez, J. Lefèbvre, P. Duroisin, *decors imprimés de Boch-Keramis 1844-1975. Collection de la communauté française*, La Louvière, 1998.

LOUVET 1989

B. Louvet, *Fonds chalcographiques de la Fondation Keramis. Recherche et application d'une méthode informatique d'inventaire des planches et de description des decors*, Institut Provincial Supérieur des Sciences Sociales et Pédagogiques, Marcinelle, 1989 (eindwerk).

PRINGIERS 1993

B. Pringiers, "Royal Boch une aventure humaine, industrielle et artistique", *Boch Keramis, Fondation pour l'Etude de la Céramique Wallonne et Bruxelloise a.s.b.l.* 9, 1993, blz. 2-5.

THOMAS 1971

Th. Thomas, *Rôle des Boch dans la céramique des 18e et 19e siècles*, Liège, 1971 (doctoraatsthesis).

⁶ La plupart de ces ouvrages sont consultables sur rendez-vous à la bibliothèque de Keramis (renseignements auprès de sb@keramis.be) et certains disponibles à la boutique du musée.